

MARJALIISA HENTILÄ - SEPPÖ HENTILÄ

OIKEUSVALTION ETUVARTIOSSA

ESTER JA KAARLO

JUHO STÅHLBERG

1925 - 1952

OIKEUSVALTION ETUVARTIOSSA

MARJALIISA HENTILÄ - SEPPÖ HENTILÄ

OIKEUSVALTION ETUVARTIOSSA

ESTER JA KAARLO JUHO STÅHLBERG

1925 - 1952

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ SILTALA - HELSINKI

GRAAFINEN SUUNNITTELU MIKA TUOMINEN

© MARJALIISA HENTILÄ, SEPPO HENTILÄ 2024

KOLMAS PAINOS

ISBN 978-952-388-307-9

PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

PRESIDENTTIKAUDEN JÄLKEEN	17
Runeberginkadun suurperhe	17
”Jospa kutsuisit Relanderit joskus meille”	20
SYVENNYS: Relander varjonyrkkeilee	23
Ståhlbergit matkailevat	25
SYVENNYS: Nobel-komitean vieraana Oslossa 1927	29
Unelmatyö löytyy lainvalmistelukunnasta	32
SYVENNYS: Rakkaudesta lajiin ja vähän rahastakin	38
Hallinto-oikeuden mies	40
Lastensuojelutyö edistyy sovinnossa	47
 KULOSAAREN KOTIRINTEESTÄ	
KOKO PERHEEN TURVAPAIKKA	54
Runeberginkadulta Kulosaareen	55
Oma huvila ”Kotirinne” löytyy	56
Huoletonta vanhuutta ei tullut	63
Lapset lähtevät Kotirinteeltä – ja palaavat takaisin	70
SYVENNYS: Kyllikki Ståhlberg Kulosaaren yhteiskoulun rehtorina	74
Ester huolehtii Lean perheestä	76
Keuhkotaudin kirous	80
 MIKSI STÅHLBERG PALASI POLITIIKKAAAN?	84
Oikeusvaltio natisee liitoksissaan	85

Lapuanliike tekee mitä tahtoo	88
SYVENNYS: Kenestä tehtäisiin diktaattori?	92
Kallion hallitus heittää pyyhkeen kehään	95
Svinhufvud asettuu kansalliseksi ukkosenjohdattimeksi	101
Talonpoikaismarssi sujuu pelättyä rauhallisemmin	108
Suhtautuminen lapuanliikkeeseen jakaa Ståhlbergien perhettä	113
Relander hajottaa eduskunnan kommunistilakien kiirehtimiseksi	117
Porvarillinen määränemmistö on saatava eduskuntaan	
– keinolla millä hyvänsä	122
Ståhlbergin paluu politiikkaan herättää oikeistossa pelkoja	126
Porvaripuolueet saavat eduskuntaan määränemmistön	136
 KUKA JÄRJESTI STÅHLBERGIN KYYDITYKSEN?	140
Ketkä kyyditään, kuka murhataan?	140
Emämunaus, skandaali ja ratkeamaton mysteeri	143
Vihreä Chevrolet KOE A-183 matkalla Joensuuun	149
Paluumatkasta tuli kansanjuhla	155
SYVENNYS: ”Ester, sinä olet pelastanut miehesi hengen”	162
Kyytimiehet tuomiolla	164
Ståhlbergit pettyvät kyyditsijöiden tuomioihin	170
SYVENNYS: Salaliittoteorioiden temmelyskenttä	174
Lapuanliike joutuu altavastajaksi	176
Kyyditsijöiden kokoontumisajo Ostrobotnialle	180
SYVENNYS: Kun Meksikokin kieltäytyi kunniasta	182
 KANSANEDUSTAJA JA PRESIDENTTIEHDOKAS	185
Ståhlberg ei halunnut oppositiojohtajaksi	185
Kommunistilait menevät eduskunnassa läpi rimaa hipoen	188
Lapuanliike yllyttää tekijämiehiään murhaamaan Ståhlbergin	190
Ståhlberg suhtautuu pelotteluun tyynen rauhallisesti	194
Demokratian puolustajat varautuvat pahimpaan	198
SYVENNYS: Ståhlbergien ja Erkkojen kärhämä	201

Ståhlberg asettuu presidenttiehdokkaaksi	205
Yllätykselliset valitsijamiesvaalit	212
Maalaisliittolaiset taktikoivat Svinhufvudin presidentiksi	216
SYVENNYS: Riemukkaat vaalivalvojaiset Kotirinteellä	220
Ståhlbergien arvio Svinhufvudin politiikasta ei mairittele	222
Paluu arkeen ei ollut helppoa	226
Eduskunnan ”rivimies” puolustaa parlamentarismia	230
Kieltolakia kaatamassa	236
 LEVOTON AIKA JATKUU VIELÄ	 241
Lapuanliike kompastuu Mäntsälän kapinaan	241
Ukko-Pekka ottaa ohjat	247
SYVENNYS: Ilkeä juoru:	
Ester Ståhlberg ollut Minna Craucherin suojelija	253
Yhteiskunnallinen kirjailija	256
Ester Ståhlbergin kulttuuri- ja perhelehti Aamu	262
SYVENNYS: Aamu-lehti laman ja lapuanliikkeen puristuksessa	268
Viron historia – Kohti päivän nousua	271
Suomen juutalaiset näkyviksi – Katso unennäkijä tulee	273
SYVENNYS: ”Tee sinä vain ensin sitä Oulu-kirjaasi”	276
Munkkiniemen palstapuutarha ja Toimelan setlementti	278
Ester Ståhlberg etsii elämän tarkoitusta uskonnon rajapinnoilta	285
 SUOMI KULKEE OMAA ERILLISTIETÄÄN	 289
Kivimäen hallitus vakauttaa yhteiskuntarauhaa	290
Kuolemanrangaistuksista	299
Kivimäki putoaa itse kaivamaansa kuoppaan	303
Presidentinvaalit 1937: Ståhlberg jälleen ehdokkaana	309
SYVENNYS: Yhtä vaille – onneksi niin päin, sanoi Ståhlberg	318
Punamulta: parlamentarismien perusta lujittuu	323
Maaailmanpolitiikan taivas synkennee	327
SYVENNYS: Ester Ståhlbergin pohjoismainen katse	331

Miten Suomi pelastui oikeistodiktatuurilta	334
STÅHLBERGIEN SOTAVUODET	337
Sotaa pelättiin mutta sen ei uskottu syttyvän	337
Ståhlbergien turvapaikka Hahkialan kartano	341
SYVENNYS: Ståhlberg ilahtuu juhlakirjastaan	345
Apua Ruotsista: Pelastakaa Suomen Lapset -yhdistys	347
Talvisodan jälkeen: epävarmuuden aika ja uusi sota	349
Kulosaaren vaikeneva mies	355
Vaikea tie rauhaan	361
Pulasta selviytyminen vaatii perheenemännältä kekseliäisyyttä	364
KYLLÄHÄN SIITÄKIN TAAS SELVITTIIN	370
Kaivattu rauha tuntui pelottavalta	372
SYVENNYS: Sotasyyllisyyskysymys – ”nulla poena sine lege”	375
Tasavallan ylimmän johdon konsultti	379
Elämäkertaromaanit Mathilda Wredestä	388
Vanheneva presidenttipari	398
SYVENNYS: Esterin ja Johnin suhde oli lämmin ja rakastava	402
Lähtö	404
Muisto	409
OIKEUSVALTION PUOLUSTAMINEN ELÄMÄNTEHTÄVÄNÄ	416
Lähteet	426
Viitteet	437
K.J. Ståhlbergin kirjallinen tuotanto	453
Ester Ståhlbergin kirjallinen tuotanto	454
Ståhlbergien lapset	456
Huomattavia tapahtumia 1925–1952	458
Henkilöt	474

LYHENTEITÄ

ak.	asiakirjat (valtiopäivien)	PPO	Pohjois-Pohjalainen Osakunta
AKS	Akateeminen Karjala-Seura	ptk.	pöytäkirja
As.K	Suomen asetuskokoelma	RKP	Suomen Ruotsalainen Kansanpuolue
ed.r.	eduskuntaryhmä	SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
EK	Etsivä keskuspoliisi	SK	Suomen Kuvalehti
HAik	Historiallinen Aikakauskirja	SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
Hbl	Hufvudstadsbladet	SKP	Suomen Kommunistinen Puolue
HelRO	Helsingin raastuvanoikeus	SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
HO	Hovioikeus	SLS	Svenska Litteratursällskapet
HS	Helsingin Sanomat	SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
HTF	Historisk Tidskrift för Finland	SPR	Suomen Punainen Risti
ILP	Isänmaan ja lain puolesta <i>Pro Patria et Lege</i>	SSd	Suomen Sosialidemokraatti
IPU	Inter-Parliamentary Union	SSTP	Suomen Sosialistinen Työväenpuolue
k	kansio, kotelo	STT	Suomen Tietotoimisto
ks.	katso	SVT	Suomen virallinen tilasto
KA	Kansallisarkisto, Helsinki	TS	Turun Sanomat
KG	Kansallisgalleria, Helsinki	UM	Ulkoasiainministeriö
KHO	Korkein Hallinto-Oikeus	US	Uusi Suomi
KK	Kansalliskirjasto, Helsinki	Valpo	Valtiollinen poliisi
KKO	Korkein Oikeus	VN	Valtioneuvosto
KOP	Kansallis-Osake-Pankki	VP ak.	Valtiopäivät, asiakirjat
KPTK	kuulustelupöytäkirja	VP ptk.	Valtiopäivät, pöytäkirjat
LPK	Liikkuva Poliisikomennuskunta	VRL	Vapaussodan Rintamamiesten Liitto
mf	mikrofilmi		
pk	päiväkirja		

SEPPÖ HENTILÄ (s. 1948) on valtiotieteiden tohtori. Hän toimi Helsingin yliopiston poliittisen historian professorina vuosina 1995–2014. Hänen teoksiaan ovat muun muassa *Kaksi Saksaa ja Suomi* (2003), *Harppi-Saksan haarukassa* (2004), *Saksalainen Suomi 1918* (yhdessä Marjaliisa Hentilän kanssa, 2017) ja *Pitkät varjot, Muistamisen historia ja politiikka* (2018). Vuonna 2022 ilmestyi hänen ja Marjaliisa Hentilän teos *Tasavallan ensimmäiset*.

MARJALIISA HENTILÄ (s. 1957) on valtiotieteiden tohtori ja talous- ja sosiaalhistorian dosentti. Hän on ollut Työväen arkiston erikoistutkija ja toiminut aiemmin muun muassa Suomen Saksan-instituutin johtajana Berliinissä 2004–2009. Hän on kirjoittanut useita teoksia, mm. *Saksalainen Suomi 1918* (yhdessä Seppo Hentilän kanssa, 2017) ja *Uuden ajan nainen, Hilja Pärssisen elämä* (yhdessä Matti Kalliokosken ja Armi Viidan kanssa, 2018). Vuonna 2022 ilmestyi hänen ja Seppo Hentilän teos *Tasavallan ensimmäiset*.

MITEN TÄMÄ KIRJA ON TEHTY?

Edellinen Ståhlberg-kirjamme *Tasavallan ensimmäiset. Ester ja Kaarlo Juho Ståhlberg 1919–1925* (Siltala 2022) käsitteli K.J. Ståhlbergin presidenttikautta. Tutkimuksen keskiössä oli presidentti-instituution rakentaminen. Tasavalta oli olemassa vuoden 1919 hallitusmuodossa, mutta Ståhlbergin astuessa virkaansa tasavallan institutionaaliset puitteet olivat vielä alkutekijöissään. Jo tutkimuksemme alkumetreillä havaitsimme, että Ester Ståhlbergin rooli oli presidentti-instituution rakentamisessa keskeinen. Valitsemamme näkökulma, Ester ja K.J. Ståhlbergin kaksoiselämäkerta, osoittautui hedelmälliseksi. Miksi emme käyttäisi tätä hyväksi havaittua menetelmää myös kirjoittaessamme Ståhlbergien presidenttikauden jälkeisestä elämästä?

Kaksoiselämäkerrassa tutkimuskohteena ovat puolisoiden keskinäiset suhteet ja yhteistyö. Sen lisäksi käsittelemme myös sellaisia kummankin puolison ”omia” elämänalueita, joihin toisella puolisoilla oli vain vähän tai ei lainkaan vaikutusta. Kaksoiselämäkerta nostaa esiin myös perheen, lasten, lastenlasten, suvun ja muun lähipiirin merkityksen. Jos tutkimus kohdistuisi vain päähenkilöön, mikä on ollut presidenttitutkimuksessa tavallista, puolisoa ja perhettä koskevia kysymyksiä ei lainkaan esitettäisi.

Tämän Ståhlberg-kirjamme tutkimusperiodi on neljännesvuosisadan mittainen. Se käsittää K.J. ja Ester Ståhlbergin koko loppuelämän presi-

denttikauden jälkeen. Puolisoilla ei enää ollut presidentti-instituution rakentamisen kaltaista yhteistä projektia. Yhteinen päämäärä Ståhlbergeillä kuitenkin oli. He puolustivat kaikessa toiminnassaan suomalaista oikeusvaltiota, kun se joutui 1930-luvulla äärioikeiston hyökkäyksen kohteeksi. Kansanvaltainen yhteiskuntajärjestyksemme oli tuolloin uhattuna vakavammin kuin kertaakaan itsenäisyyden aikana, poikkeusvuotta 1918 lukuun ottamatta.

Äärioikeisto ja sen synonyyminä käytetty laitaoikeisto eivät ole tarkkarajaisia käsitteitä. Äärioikeiston jyrkkä, militantti voima oli 1930-luvun alussa porvariston piirissä laajaa suosiota nauttinut lapuanliike. Suhdautumisessa laittomuuksiin ja väkivaltaan sekin oli sisäisesti jakautunut. Jopa liikkeen johdossa oli sellaisia, jotka eivät niitä hyväksyneet. Puolueista äärioikeistoa oli eniten kokoomuksessa ja RKP:ssä. Kun tässä kirjassa puhutaan ääri- tai laitaoikeistosta, ei tarkoiteta näitä puolueita in corpore, vaan näihin puolueisiin kuuluneita henkilöitä, jotka olivat valmiita hyväksymään lainrikkomukset. Kaikissa puolueissa ja poliittisissa liikkeissä oli sekä radikaaleja että maltillisia, ja kaikkia muita siltä väliltä.

K.J. Ståhlberg puolusti poliittikkona ja lainvalmistelijana pelottomasti ja uhkauksista välittämättä lainmukaista yhteiskuntajärjestyä. Samaa päämäärää palvelivat Ester Ståhlbergin työ kirjailijana ja toiminta eri kansalaisjärjestöissä. Ståhlberg katsoi, että hänen oli ryhdyttävä puolustamaan oikeusvaltiota äärioikeiston hyökkäystä vastaan. Hän piti asiaa niin tärkeänä että luopui aiemmin antamastaan lupauksesta ja palasi vuonna 1930 eduskuntaan. Lisäksi hän asettui ehdokkaaksi vuosien 1931 ja 1937 presidentinvaaleihin. Lapualaiset vastasivat Ståhlbergin paluuseen syyttämällä hänen niskaansa tappouhkauksia. He kannustivat lehdistään uskollisimpia kannattajiaan jopa murhaamaan Ståhlbergin. Niin pitkälle ei sentään onneksi menty. Törkein tihutyö Ståhlbergejä kohtaan oli heidän kidnappauksensa ja kyyditseminen lokakuun puolivälissä 1930 Joensuuhun. Kovista kokemuksistaan huolimatta Ståhlbergit eivät menettäneet toivoaan vaan luottivat siihen, että Suomen kansan suuri enemmistö oli kiinnittynyt eduskuntauudistuksen 1906 ja tasavaltaisen hallitusmuodon 1919

perintöön niin lujasti, että diktatuurin reaaliset toteuttamismahdollisuudet olivat rajalliset.

Tutkimuksen lähdeaineisto on tavattoman runsas ja monipuolinen. Vaikka runsaudenpula teettää kovasti töitä, se on tutkijalle tietenkin enemmän rikkaus kuin riesa. Arkistolähteistä tärkeimmät ovat Ester ja K.J. Ståhlbergin kokoelmat Kansallisarkistossa. Ester oli kirjeenvaihdossa kymmenien tämän tutkimuksen kannalta tärkeiden henkilöiden kanssa. Perheen sisäisen elämän ja tapahtumien osalta ensiarvoisen antoisaksi osoittautui K.J. Ståhlbergin kirjeenvaihto lastensa kanssa. Sen merkitys on erityisen suuri, koska Ståhlberg ei pitänyt päiväkirjaa. Hänen asemassaan olevalle henkilölle se oli poikkeuksellista. Laiskuudesta se ei johtunut, vaan siitä, että Ståhlberg oli perin pohjin kyllästynyt muistelmissa ja elämäkertoissa esiintyvään henkilöpalvontaan. Samasta syystä hän ei kirjoittanut muistelmiaankaan ja torjui päättäväisesti puolisonsa yritykset niiden aikaansaamiseksi. Ståhlbergin mielestä hänen aatteensa voisivat jäädä elämään, mutta henkilöä ei tarvitsisi tuoda esiin.

Ester Ståhlbergin päiväkirjat vuosilta 1926–1947 ilmestyivät WSOY:n kustantamina 1985–1987 kolmena niteenä. Menemättä tässä päiväkirjojen antiin tarkemmin, voidaan todeta, että ne ovat meidän tutkimuksemme ylivoimaisesti antoisin lähde. Arvioidessaan päiväkirjoja oululaisen Kaltiolehden päätoimittaja Atte Kalajoki piti erityisen ansiokkaina Esterin tarkkanäköisiä päivänpoliittisia havaintoja miehensä elämästä ja luonteesta. ”Ilman päiväkirjoja emme lainkaan tuntisi Kaarlo Juho Ståhlbergiä”, summasi Kalajoki.¹ Siinä hän osui naulan kantaan.

Päiväkirjojen originaalit ovat jääneet Ester Ståhlbergin perikunnan haltuun, sillä ne eivät ole Kansallisarkistolle luovutetun muun aineiston yhteydessä. Meidän on luotettava päiväkirjojen toimittajien, Hilkka ja Olli Vitikan ammattitaitoon. Suomalaisista 1900-luvun poliittisen ja kulttuurielämän vaikuttajista on ilmestynyt runsaasti uusia päteviä elämäkertoja.

Valtiopäivien pöytä- ja asiakirjat ovat saatavilla digitoituina verkossa. Sanoma- ja aikakauslehtien käyttöä helpottaa ratkaisevasti se, että nekin

ovat vapaasti käytettävissä internetissä vuoden 1939 loppuun saakka. Sanomalehtiä on tässä tutkimuksessa käytetty lähinnä värittämään päivittäisten tapahtumien kuvausta. Lehden tausta, poliittinen kytkös ja paikallisuus on otettu lehtitietojen valinnassa aina huomioon.

Professori Aura Korppi-Tommolalta, professori Vesa Varekselta, dosentti Marjo-Riitta Ruuskalta ja filosofian tohtori Maritta Pohlsilta olemme saaneet arvokkaita parannusehdotuksia. K.J. Ståhlbergin tyttären tytärtä Liisa Toivosta kiitämme perhehistoriaa koskevista tiedoista ja kannustavasta suhtautumisesta työtämme kohtaan.

Tutkimustamme ovat apurahoin tukeneet Riihi-Säätiö, Suomen tietokirjailijat ja Svenska Litteratursällskapet in Hjärtis ja Arvid Standertskjöldin rahasto. Lämmin kiitos säätiöiden päättäjille. Työskentely kustantajamme Siltalan kanssa on jälleen ollut mutkatonta. Tämä taitaa olla jo viides kirjamme, jonka olemme viimeisten kymmenen vuoden aikana saattaneet painokuntoon Aleksin joustavalla opastuksella.

Kauniaisissa tammikuussa 2024

MARJALIISA HENTILÄ SEPPÖ HENTILÄ

Ester ja K.J. Ståhlberg vuonna 1937 talon isännän työhuoneessa.

(KUVAAJA A. PIETINEN, MUSEOVIRASTO)

OIKEUSVALTION PUOLUSTAMINEN OLI STÅHLBERGIEN ELÄMÄNTEHTÄVÄ

KJ. Ståhlbergin presidenttikaudella vahvistunut parlamentaarinen demokratia joutui 1930-luvun alun lapualaiskriisissä vakavaan vaaraan. Suomea uhkasi pahimmassa tapauksessa itäeurooppalaistyyppinen diktatuuri.

Ståhlberg katsoi, että hänen oli ryhdyttävä puolustamaan oikeusvaltiota. Hän piti asiaa niin tärkeänä, että luopui aiemmin antamastaan lupauksesta ja palasi eduskuntaan vuonna 1930 ja asettui ehdokkaaksi seuraavan vuoden presidentinvaaleihin.

Lapualaiset vastasivat Ståhlbergin paluuseen syytämällä hänelle tappouhkauksia. He kannustivat lehdissään uskollisimpia kannattajiaan jopa murhaamaan hänet.

Kaikesta huolimatta Ståhlbergit luottivat siihen, että Suomen kansan suuri enemmistö oli kiinnittynyt eduskuntauudistukseen ja tasavaltaiseen hallitusmuotoon niin lujasti, että diktatuurin reaaliset toteuttamismahdollisuudet olivat rajalliset.

Oikeusvaltioperiaatetta on viime aikoina kyseenalaistettu jopa monissa Euroopan unionin jäsenmaissa. Ensimmäistä kertaa vuosikymmeniin lapualaiskriisistä tuttuja teemoja on noussut Suomessa-kin julkiseen keskusteluun.

Ståhlbergit opettivat meille, että oikeusvaltion puolustaminen on demokratiassa alituisesti ajankohtainen tehtävä.

